

ОСОБЛИВОСТІ ЖИТТЄВОГО САМОВИЗНАЧЕННЯ ТА ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ НАМІРІВ СТАРШОКЛАСНИКІВ

У статті окреслено особливості професійного самовизначення учнів юнацького віку, з'ясовано роль інтересів та здібностей у професійному самовизначенні школярів, вказано особисті характеристики, які сприяють успіху молодій людині у професійній діяльності. Виділено етапи організації роботи вчителя з професійного виховання та названо окремі форми і методи профорієнтаційної роботи з учнями.

В умовах функціонування в Україні ринкової економіки, входження її до європейського освітнього простору підготовка молоді до свідомого вибору професії набуває особливого значення, оскільки є запорукою високорезультативної праці, творчих професійних пошуків та морального задоволення своєю професійною діяльністю.

Процес формування професійної орієнтації і прийняття рішення про вибір професії зумовлюється інтересами та схильностями людини, а також низкою суспільно зумовлених чинників, зокрема: рівнем економічного розвитку суспільства, потребою в фахівцях того чи іншого профілю, уявленнями щодо цінності та престижності тих чи інших професій чи праці загалом. Сьогодні сучасними випускниками найбільш поцінуються ті види діяльності, які характеризуються високим рівнем доходу, престижністю. Як наслідок, окремі студенти та випускники ВНЗ не виявляють захоплення своєю професією, не відчують у ній свого покликання.

Причинами такої зневіри є несформованість у нинішніх абітурієнтів образу майбутньої професійної діяльності, конкретних знань про необхідні якості спеціаліста тієї чи іншої професійної галузі; розмитість уявлень про перспективи життєвого шляху; відсутність усвідомленої потреби у виконанні певної професійної діяльності у майбутньому; а також низька цінність професійних устремлінь серед інших життєвих інтересів, бо, як зазначає І. Бех, "без професійних устремлінь, вираженої професійної мотивації професійне самовизначення стає неможливим" [1: 420].

Питання професійної орієнтації старшокласників актуалізується тим, що саме на ранній юнацький вік, достатньо складний за своїми психологічними та фізіологічними параметрами, припадає інтенсивне професійне самовизначення.

Різні аспекти професійної орієнтації учнів загальноосвітніх навчальних закладів розглядаються у працях К. Абульханової-Славської, Л. Божович, І. Булах, В. Вострікової, М. Захарова, О. Коберника, ін.

Мета статті полягає в розкритті особливостей професійного самовизначення у ранньому юнацькому віці, з'ясуванні ролі інтересів та здібностей у виборі старшокласниками свого життєвого шляху, а також виділенні окремих форм і методів профорієнтаційної роботи вчителя з учнями.

Життєве самовизначення – вибір соціальних ролей, життєвого стилю, способу життя. Воно передбачає, що професія чи соціальна роль можуть бути засобами для реалізації певного способу життя.

Найвищим виявом життєвого самовизначення можна вважати особистісне самовизначення – це віднайдення самобутнього образу "Я", постійний його розвиток та утвердження в суспільстві.

Ставлення до самовизначення починає виявлятися в молодшому підлітковому віці, формується та включається в "Я-концепцію" на межі підліткового та юнацького віку. Згідно моделі розвитку самовизначення, запропонованої Р. М. Гінзбургом, особистісне самовизначення задає значиму орієнтацію на досягнення певного рівня у системі соціальних відносин, тобто соціальне самовизначення, на основі якого виробляються вимоги до конкретної професійної галузі, здійснюється самовизначення професійне.

На ґрунті попереднього досвіду, своїх можливостей, потреб у старшокласника складаються внутрішні позиції щодо того, яке становище він займає в даний час та до чого він прагне. Така внутрішня позиція, яка є складником Я-концепції юнака, зумовлює його ставлення до дійсності, оточуючих, самого себе та моделює його майбутнє місце в суспільстві у вигляді життєвого плану чи життєвої програми.

На думку А. С. Виготського, життєвий план існує лише тоді, коли молода людина разом з майбутніми цілями планує і способи їх досягнення, оцінює власні суб'єктивні та об'єктивні ресурси. Для сучасних старшокласників властиві роздуми про майбутнє та достатньо оптимістичні плани, вони прагнуть визначити своє місце в житті, нетерпляче очікують періоду, коли стануть учасником життєвих справ. Більшість із них усвідомлює, реальне майбутнє – це відповідальна праця, яка вимагає відповідних знань, умінь, навичок, сформованості певних рис та властивостей особистості.

Запровадження незалежного тестування прискорило терміни визначення учнів щодо напрямку майбутньої професійної діяльності. Ще в першому семестрі одинадцятикласники обирають навчальні предмети для участі у зовнішньому незалежному оцінюванні. Переважна більшість при виборі дисциплін керується тим, які предмети є визначальними при зарахуванні в той чи інший ВНЗ (80% випускників заявляють про свій намір піти навчатися до ВНЗ III-IV рівнів акредитації).

Разом з тим, для частини старшокласників питання про вибір життєвого шляху залишається не вирішеним до закінчення школи, нечіткими є уявлення про своє життєве призначення. Сьогодні близько 20% випускників шкіл навіть у травні не визначилися з вибором свого професійного майбутнього.

Одним із найважливіших факторів, які впливають на вибір професії і в подальшому на професійну успішність, є інтерес. Перші вияви інтересу до практичного застосування набутих знань, до питань практичного життя з'являються у підлітковому віці. Основою для адекватного професійного вибору є формування пізнавальних інтересів та професійної спрямованості, розвиток яких характеризується стадіальністю. Л. А. Головей виділяє чотири етапи становлення інтересів [2: 309]:

12-13 років – інтереси нестійкі, слабо інтегровані, не пов'язані зі структурою індивідуально-психологічних особливостей і є переважно пізнавальними;

14-15 років – більш високий рівень стійкості інтересів, їх інтеграція, включення в загальну структуру індивідуальних та особистісних властивостей;

16-17 років – посилюється інтеграція інтересів, відбувається їх диференціація відповідно зі статтю, має місце об'єднання пізнавальних та професійних інтересів, посилюється взаємозв'язок інтересів з індивідуально-психологічними властивостями;

з 18 років – етап початкової професіоналізації – відбувається звуження пізнавальних інтересів через сформовану професійну спрямованість та вибір професії. Інтереси цього етапу є основою для формування професійної спрямованості особистості та адекватного, свідомого професійного вибору.

Професійні інтереси вирізняються і чітко визначаються за механізмом позитивного підкріплення. Успішні починання школяра в певних видах діяльності сприяють розвитку та закріпленню інтересу до цих видів діяльності.

Окрім власне інтересу, професійний вибір зумовлюється особливостями характеру людини, схильностями, здібностями.

Професійна конкуренція в сучасних видах людської діяльності досить висока і витримати її здатен той, хто найкраще підготовлений до життя і виконує діяльність, яка найбільш повно відповідає потребам, можливостям, здібностям людини. Обираючи для себе діяльність, до виконання якої людина не має здібностей, з часом вона може зазнати краху через нездатність витримати конкуренцію з людьми більш здібними та краще професійно підготовленими. Попри те, не маючи здібностей, не розвиваючи їх, маловірогідно, що людина здатна буде досягти успіху в будь-якій сфері професійної діяльності: літературі, бізнесі, мистецтві, техніці, науці тощо.

Здібності людини формуються на основі задатків. Задатки – це вроджені передумови розвитку здібностей. Задатки і здібності впливають на інтереси, нахили і потреби людини. Вони визначають найбільш привабливі для певної людини види діяльності. Між задатками, здібностями та інтересами існує певний взаємозв'язок: здібності не лише виявляються, але й розвиваються в тому виді діяльності, який під впливом інтересу обрала людина. Наприклад, математичні здібності розвиваються у процесі систематичних занять математикою, літературно-творчі – у написанні творів, сценаріїв, статей, через декламування віршів, проведення інтерв'ю, участь у драматизації; музичні – у виконавській діяльності, заняттях музикою; техніко-проектувальні – у процесі самостійного технологічного конструювання; педагогічні – в педагогічних іграх, у виховній діяльності з молодшими школярами, у взаємодії з іншими, коли на учня покладається роль вихователя тощо.

Для виявлення здібностей учнів використовуються такі методики: тести загальних здібностей – призначені для оцінки тих здібностей, які є загальними для успішного виконання різних видів діяльності; тести спеціальних здібностей – призначені для оцінки здібностей, які проявляються у спеціальних видах діяльності, наприклад, у мистецтві, математиці, техніці, лінгвістиці тощо; тест Айзенка на перевірку рівня розвитку лінгвістичного і математичного мислення; методика вивчення професійних нахилів (ДДО Є. Клімова); методика виявлення комунікативних здібностей; тест на виявлення лідерських якостей особистості; визначення психологічних властивостей, які перешкоджають лідерству та ін.

Для розвитку спеціальних здібностей школярів потрібне залучення спеціалістів, які є професіоналами у своїй галузі діяльності й досконало володіють відповідними вміннями та навичками. Попри те, розвиток загальних здібностей школярів може успішно відбуватися в умовах школи, під керівництвом учителя-вихователя. Насамперед, розвиток загальних здібностей, як-от: здатність логічно мислити, бачити світ в образах, відтворювати його через систему понять, вміти пристосовуватися до різних життєвих ситуацій, досягати взаєморозуміння, вміти успішно

спілкуватися і т. п. – відбувається за участі школярів у різних видах діяльності, через поєднання теоретичної і практичної роботи, при розв'язанні різноманітних, досить складних завдань, а також під час спостереження за тим, як подібні завдання розв'язують більш досвідчені люди.

Таким чином, інтереси, потреби, бажання учнів, їх здібності та схильності слугують критерієм вибору педагогом форм і методів роботи з профорієнтації старшокласників.

Запорукою успіху молодого людини в професійній діяльності в сучасному суспільстві є також особисті характеристики, зокрема: впевненість у собі, активна життєва позиція, прагнення до самовдосконалення, реалізації власних здібностей, самоствердження у професійній діяльності, які в цілому забезпечують успішність людини упродовж її життєвого шляху. Це актуалізує завдання розвитку особистісного потенціалу учня.

Відтак завдання вчителя полягає в організації такого педагогічного процесу, за якого будуть створені умови для розвитку природних творчих потенцій школярів, виявлення і формування їхніх професійних інтересів, розвитку їх здібностей; надаватиметься допомога у визначенні сфери життя, в якій молода людина принесе найбільшу користь собі й суспільству; учні зорієнтовуватимуться на пошук сенсу індивідуального буття й відповідальності за свої дії; у школярів формуватиметься прагнення до максимального розвитку їхніх здібностей і повного використання власних можливостей задля користі інших людей.

Організація роботи з професійного виховання включає такі етапи:

діагностичний: виявлення інтересів, здібностей, нахилів, потреб учнів;

інформаційно-змістовий: створення відповідного інформаційного простору, в якому учні отримають знання про світ професій, вимоги до фахівця, необхідні особистісні якості для здійснення професійної діяльності, про потреби суспільства в кадрах, про шляхи отримання професії; пізнання та співвіднесення власних можливостей, рис, якостей з конкретною професією тощо;

мотиваційно-стимулюючий: стимулювання учнів до саморозвитку і самовдосконалення, формування цінності професійних прагнень, стимулювання на вибір відповідно до покликання; вироблення бажання приносити соціальну користь своєю працею і т.д.;

діяльнісно-практичний: створення умов для виявлення і розвитку учнями у діяльності своїх потенцій, духовного, фізичного морального потенціалу; набуття відповідних умінь і навичок, самовдосконалення своєї особистості згідно професійних вимог і т. ін.

Усвідомлення молодого людиною способів свого професійного самоствердження відбувається, коли у неї сформоване цілісне уявлення про себе та навколишній світ. Цей процес проходить усередині інформаційно-педагогічного поля, створеного зусиллями усього педагогічного колективу, батьків та соціальних служб, які працюють з молоддю, в атмосфері успіху та взаєморозуміння, які поступово залучають старшокласників до процесу самотворення, самовдосконалення, вибору своєї подальшої життєвої стратегії.

На різних етапах профорієнтаційної роботи слід застосовувати такі методи, прийоми та способи взаємопов'язаної діяльності педагогів і старшокласників, які стимулюють учнів до самопізнання, самооцінки індивідуальних якостей у їх проєкції на майбутню професію, самостійний пошук професіографічної інформації.

Так у ранньому юнацькому віці на основі якісних і кількісних змін відбувається інтенсивний розвиток саморозуміння. Юнаки та дівчата виокремлюють систему знань про себе на основі усвідомлення не стільки своїх власних особливостей, скільки своєї соціальної сутності та неповторності. Дійовими методами роботи є метод самоаналізу старшокласниками своїх особистісних якостей – позитивних і негативних, які визначають успіх у діяльності; самопрезентація "Унікальність моєї особистості"; технологія "Портфоліо", яка підвищує рівень обізнаності старшокласників із особистісними можливостями, розвиває рефлексивні вміння, здатність самоспостереження; складання формули професій (педагога, лікаря, банкіра, інженера, ін.), програми дій задля досягнення мети тощо.

Більшість юнаків та дівчат прагнуть посісти позицію дорослої людини, тому слід створити їм умови для вияву ініціативи, творчості, корисних починань, як у шкільному житті, так і поза ним. З цією метою варто застосовувати методи моделювання ситуацій, створення середовища майбутньої професійної діяльності, педагогічні ігри, профорієнтаційні завдання, залучати до гурткової роботи, участі в роботі клубів за інтересами, упроваджувати спецкурси.

Таким чином, основними принципами роботи вчителя з професійного виховання є надання учням конкретної об'єктивної інформації про сучасний світ людини, професій, праці; урахування інтересів, потреб, бажань, здібностей школяра; а також створення відповідного інформаційно-педагогічного, діяльнісно-практичного середовища для набуття старшокласниками важливих для майбутньої професійної діяльності знань, умінь і навичок.

Важливим завданням сучасної освіти є підготовка майбутніх педагогів до практичної діяльності з визначення та розвитку професійного спрямування школярів, що буде схарактеризовано в наступних роботах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Бех І. Д. Виховання особистості: підручник / І. Д. Бех. – К. : Либідь, 2008. – 848 с.
2. Психология подростка: учебник / под ред. члена-корреспондента РАО А. А. Реана. – СПб. : "Прайм-ЕВРОЗНАК", 2003. – 480 с. – Серия "Мэтры психологии".

Матеріал надійшов до редакції 18.12. 2009 р.

Мирончук Н. Н. Особенности жизненного самоопределения и формирования профессиональных намерений старшеклассников.

В статье очерчены особенности профессионального самоопределения учеников юношеского возраста, определена роль интересов и способностей в профессиональном самоопределении школьников, указаны личностные характеристики, способствующие успеху молодого человека в профессиональной деятельности. Выделены этапы организации работы учителя с профессионального воспитания, а также названы отдельные формы и методы профориентационной работы с учениками.

Myronchuk N. M. The Peculiarities of Vital Self-determination and Senior Schoolchildren's Professional Intentions Formation.

This article deals with peculiarities of professional self-determination of youth, the role of interest and abilities in professional self-determination of schoolchildren is defined and the personality characteristics, which further favour the success of young man in professional activity are pointed out. The stages of organization of teacher's work with professional upbringing are outlined and some forms and methods of professional orientation work with pupils are mentioned.